

Πρόλογος

Ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας (ΚτΠ)» χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει τις σημερινές κοινωνίες, στις οποίες κατέχουν κυρίαρχη θέση οι Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Ο εν λόγω όρος προέκυψε στο πλαίσιο μιας θεωρητικής προσέγγισης που στηρίζεται στον τεχνολογικό ντετερμινισμό. Σύμφωνα με αυτήν, οι ΤΠΕ οδηγούν σε σημαντικές κοινωνικές αλλαγές, που προσδιορίζονται από τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες των συγκεκριμένων τεχνολογιών, είναι δηλαδή αποτέλεσμα τεχνολογικών επαναστάσεων μείζονος σημασίας. Επομένως, η ανάπτυξη των ΤΠΕ προσεγγίζεται ως το κύριο αίτιο για μία σειρά σημαντικών κοινωνικών αλλαγών, μέσω των οποίων οδηγούμαστε από τη βιομηχανική κοινωνία σε έναν νέο τύπο κοινωνίας, την Κοινωνία της Πληροφορίας (ΚτΠ).¹ Λόγω του τεχνολογικού ντετερμινισμού της, η άποψη αυτή, αλλά και ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας», αμφισβητήθηκαν και εξακολουθούν να αμφισβητούνται από πολλούς. Όμως, παρά τα προφανή θεωρητικά προβλήματα που περικλείει, ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας» φαίνεται ότι κυριαρχεί στον δημόσιο διάλογο και διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό την αντίληψή μας για τη σύγχρονη κοινωνία.

Στο παρόν βιβλίο έδωσα τον τίτλο «Αναλύοντας τις κοινωνίες της πληροφορίας», επειδή φιλοδοξώ να συμβάλω με αυτό στην εμπειρική διερεύνηση των σύγχρονων κοινωνιών, παρέχοντας κάποια θεωρητικά εργαλεία προς αυτή την κατεύθυνση, δεδομένου ότι δεν επιθυμώ να περιοριστώ στην περιγραφή κάποιων φαινομένων.

Θεωρώ ότι η επί του πρακτέου αποδοχή του όρου «ΚτΠ», που παρατηρείται σήμερα, και η γενικευμένη χρήση του δεν βασίζονται τόσο σε μία θεωρητική οπτική που μας παρέχει, όσο στην αντιστοιχία τους με ένα εμπειρικό περιεχόμενο, που προέκυψε κατόπιν της παρατήρησης μίας σειράς φαινομένων, τα οποία, όπως φαίνεται, κυριαρχούν σήμερα στην κοινωνία. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο θεωρώ σκόπιμο να αποδεχθούμε τον όρο, και στη συνέχεια να προσπαθήσουμε να τον ορίσουμε με επιστημονικό τρόπο και να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια και αυστηρότητα τα φαινόμενα τα οποία περιγράφει.

Στο πλαίσιο της αρχικής συγκρότησης αυτού του εμπειρικού περιεχομένου χρησιμοποιήθηκαν, όπως είναι αναμενόμενο, και όροι που δεν είναι επιστημονικοί. Παρ' όλα αυτά, οι συγκεκριμένοι όροι αποδείχτηκαν χρήσιμοι για να περιγράψουν, ελλείψει άλλων, νέα αντικείμενα, φαινόμενα και γεγονότα. Επομένως, στόχος του παρόντος βιβλίου είναι να αναλύσει, με όσο το δυνατόν πιο συστηματικό τρόπο, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστι-

1. Ορισμένοι αντί του όρου Κοινωνία της Πληροφορίας χρησιμοποιούν τον όρο «Κοινωνία της Πληροφορίας και της Γνώσης». Επειδή, όπως θα γίνει πιστεύω φανερό στην ανάλυση μου, δεν αποδέχομαι τον όρο Κοινωνία της Πληροφορίας και τις γνώστις αφού η γνώση δεν αποτελεί διακριτό γνώρισμα των ΚτΠ, στο βιβλίο αυτό θα χρησιμοποιήσω τον όρο «Κοινωνία της Πληροφορίας».

κά που συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε ΚτΠ, και να συντελέσει στην ανάπτυξη μιας πιο αξιόπιστης ερμηνείας του, η οποία θα είναι απαλλαγμένη από την ντετερμινιστική ιδεολογία της τεχνικής εξέλιξης.

Ο όρος «ΚτΠ» χρησιμοποιείται σε αυτό το βιβλίο, αφενός ως καθημερινός όρος που επιτρέπει την κατηγοριοποίηση της πληθώρας νέων φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες νεωτερικές κοινωνίες, αφετέρου ως όρος που προσπαθεί να περιγράψει έναν ιδεατό τύπο κοινωνιών που παρουσιάζουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Όμως, σε αυτό το σημείο οφείλω να τονίσω ότι, ενώ υιοθετώ τον όρο «ΚτΠ», επ' ουδενί αποδέχομαι τον όρο «Κοινωνία της Γνώσης» που συχνά χρησιμοποιείται για να τον συμπληρώσει. Αυτό το κάνω διότι, ενώ αναφέρεται στα ίδια ακριβώς φαινόμενα, άρα δεν προσθέτει εμπειρικό περιεχόμενο, προκαλεί σύγχυση όσον αφορά τη σημασία των όρων «γνώση» και «πληροφορία», τους οποίους πρακτικά ταυτίζει. Κατά τη γνώμη μου, η διάκριση της έννοιας της γνώσης από αυτήν της πληροφορίας παίζει καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια για μία σοβαρή προσέγγιση των φαινομένων που συγκροτούν τις ΚτΠ.

Το βιβλίο αυτό αντιπαρατίθεται στον τεχνολογικό ντετερμινισμό, αναγνωρίζοντας παράλληλα τη βαρύνουσα σημασία των τεχνολογικών επαναστάσεων. Δεν υποστηρίζει ότι η ανάδυση των ΚτΠ είναι το αποτέλεσμα μιας τεχνολογικής επανάστασης, παρόλο που αποδέχεται τον πολύ σημαντικό ρόλο της ψηφιακής τεχνολογίας όσον αφορά την εκάστοτε κοινωνική αλλαγή. Γ' αυτόν ακριβώς τον λόγο, η ανάλυση των ΚτΠ δεν εστιάζει αποκλειστικά στην ανάλυση των αλλαγών στο οικονομικό επίπεδο, αλλά ταυτόχρονα δίνει έμφαση στην ανάλυση του πολιτικού και του συμβολικού επιπέδου. Μάλιστα, θεωρεί ότι η εμπειριστατωμένη μελέτη του τελευταίου αποτελεί το «κλειδί» για την κατανόηση των ΚτΠ.

1 | Εισαγωγή

ήμερα, ο δημόσιος διάλογος περιστρέφεται διαρκώς γύρω από την πληροφορία, εκλαμβάνοντάς την ως το βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου κόσμου. Συχνά αναφέρουμε ότι στην εποχή μας κυριαρχεί η κάθε μορφής πληροφορία, και θεωρούμε πως οι νέοι τρόποι επικοινωνίας και διαχείρισης της πληροφορίας που χρησιμοποιούμε μας κάνουν να υιοθετήσουμε έναν νέο τρόπο προσέγγισης των σημερινών κοινωνιών. Αντιλαμβανόμαστε την οικονομία μας ως οικονομία της πληροφορίας και την κοινωνία μας ως κοινωνία της πληροφορίας. Με τον όρο «Κοινωνία της Πληροφορίας», ουσιαστικά αναφερόμαστε σε ένα σύνολο νέων κοινωνικών φαινομένων, τα οποία θεωρούμε ότι υφίστανται σε όλες τις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Συν τοις άλλοις, όλοι αποδεχόμαστε ότι η πληροφορία και η ψηφιακή τεχνολογία διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο όσον αφορά την εμφάνιση των φαινομένων αυτών. Δικογνωμία προκύπτει όταν η συζήτηση στρέφεται στο αν η εμφάνιση των εν λόγω φαινομένων σηματοδοτεί μία ουσιαστική κοινωνική αλλαγή, ένα πέρασμα σε μία νέου τύπου κοινωνία, ή αν απλώς αυτά συνιστούν εξελίξεις στο πλαίσιο της νεωτερικότητας.

Ανεξάρτητα από τη σημασία που αποδίδουμε στον όρο «Κοινωνία της Πληροφορίας», η μελέτη των φαινομένων που τις χαρακτηρίζουν είναι απαραίτητη για την ανάλυση των σύγχρονων κοινωνιών. Όμως, η ανάλυση δεν μπορεί να βασιστεί αποκλειστικά στις εμπειρικές περιγραφές κάποιων φαινομένων, αφού πρέπει να υπάρχουν τα κατάλληλα θεωρητικά εργαλεία. Πρώτα απ' όλα, είναι επιβεβλημένη η ύπαρξη νέων εννοιών και θεωριών που θα μας επιτρέψουν να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε τα φαινόμενα.

Στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου, ο όρος «Κοινωνία της Πληροφορίας» συνδέεται συχνά με μία θεωρητική προσέγγιση, που εκλαμβάνει τις κοινωνικές αλλαγές ως το αποτέλεσμα τεχνολογικών μεταβολών. Βάσει αυτής της προσέγγισης, οι σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές μεταβάλλουν άρδην τον τρόπο ζωής μας, άρα μετασχηματίζουν την κοινωνία. Εν ολίγοις, αποδέχεται έναν τεχνολογικό ντετερμινισμό.

Κύριοι υποστηρικτές της άποψης που περιγράφει την Κοινωνία της Πληροφορίας ως μία κοινωνία νέου τύπου ή οποία αναδύεται λόγω της εμφάνισης των ΤΠΕ, είναι ο Evans (1979), ο Martin (1978) και κυρίως ο Alvin Toffler (1980). Ο Toffler υποστήριξε ότι, με την πάροδο των αιώνων, ο κόσμος διαμορφώθηκε από τρία μείζονα σημασίας τεχνολογικά κύματα: Την Αγροτική επανάσταση, τη Βιομηχανική επανάσταση και την πληροφορική επανάσταση. Η συγκεκριμένη άποψη ενισχύθηκε σημαντικά κατόπιν της επιτυχούς σύγκλισης της τεχνολογίας των υπολογιστών και της τεχνολογίας των επικοινωνιών σε μία κοινή ψηφιακή τεχνολογία, που κατέστη ιδιαίτερα αισθητή μέσω της ταχύτατης ανάπτυξης του Διαδικτύου και βρήκε νέους υποστηρικτές στο πρόσωπο των

Negroponte (1995), Gates (1995), Dertouzos (1997). Η εκτίμηση ότι το Διαδίκτυο θα αναμορφώσει πλήρως τις επικοινωνιακές πρακτικές, οδήγησε στην άποψη ότι οδηγούμαστε πλέον σε μια νέα μορφή κοινωνίας, η οποία θα χαρακτηρίζεται από τη συνεχή ροή της πληροφορίας.

Αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες άσκησαν κριτική στον τεχνολογικό ντετερμινισμό. Οι συγκεκριμένοι επιστήμονες, αν και αποδέχτηκαν την εμφάνιση ή την ενίσχυση μιας σειράς φαινομένων που σχετίζονται με την ψηφιακή τεχνολογία, υποστήριξαν ότι η εμφάνιση της τελευταίας δεν συνεπάγεται από μόνη της το πέρασμα σε έναν νέο τύπο κοινωνίας. Μάλιστα, ενδεχομένως θα μπορούσε κανένας να ερμηνεύσει την ανάδυση τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας ως το αποτέλεσμα όχι μόνο τεχνικών αλλά κυρίως ευρύτερων κοινωνικών μεταβολών.

Πριν προχωρήσουμε σε οποιαδήποτε ανάλυση των ΚτΠ, είναι απαραίτητο να τις οριοθετήσουμε σε σχέση με τις προηγούμενες νεωτερικές κοινωνίες από τις οποίες τις

1.1 Νεωτερικές κοινωνίες και ΚτΠ

Οι μορφές κοινωνικής ζωής και οργάνωσης που καθιερώθηκαν στην Ευρώπη από τον 17ο αιώνα και μετά, και στη συνέχεια επέδρασαν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, σε παγκόσμια κλίμακα, διέφεραν αισθητά από τις προηγούμενες κοινωνίες. Ωστόσο, δεν μπορούμε να περιοριστούμε σε μία μόνο περιγραφή των βασικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τις εν λόγω κοινωνίες, δεδομένου ότι πρόκειψαν διαφορετικές προσεγγίσεις, βάσει των οποίων αυτές οι κοινωνίες χαρακτηρίστηκαν βιομηχανικές, καπιταλιστικές ή νεωτερικές. Τα τελευταία χρόνια, πολλοί ερευνητές (Bell, Lyotard, Baudrillard, Castells) ισχυρίστηκαν ότι από τα τέλη του 20ού αιώνα εισήλθαμε σε μία περίοδο κοινωνικής αλλαγής, η οποία σηματοδοτείται από την εμφάνιση νέων κοινωνικών φαινομένων, που χαρακτηρίζουν τις σημερινές κοινωνίες. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές αποκάλεσαν τις νέες κοινωνίες ως μετα-βιομηχανικές, μετα-νεωτερικές, ή κοινωνίες της πληροφορίας, ανάλογα με τη θεωρητική προσέγγιση που υιοθέτησαν.

Όσον αφορά τον όρο «ΚτΠ», πολύ μεγάλη είναι η σημασία που αποδίδουν στον ρόλο των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Με τον όρο «ΤΠΕ» εννοούμε όλες τις διακριτές τεχνολογίες καταγραφής, τηλεπικοινωνιών και υπολογισμού που άπτονται της παραγωγής και της διαχείρισης της πληροφορίας. Αναμφισβήτητα, οι ΤΠΕ είναι εξαιρετικής σημασίας τεχνολογίες, όμως γιατί παίζουν κρίσιμο ρόλο στη συγκρότηση των σημερινών κοινωνιών; Επισημαίνουμε ότι, στο πλαίσιο της εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών, πολλές άλλες τεχνολογίες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την ανακάλυψη του τροχού, του πλεκτρισμού, της πυρηνικής τεχνολογίας και του σιδηροδρόμου. Η διαφορά έγκειται στο ότι, δεν τέθηκε ποτέ θέμα ονομασίας αυτών των κοινωνιών ως κοινωνίες του τροχού, του πλεκτρισμού ή του σιδηροδρόμου.

Επομένως, ποιο είναι εκείνο το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ΤΠΕ που τις καθιστά μοναδικές, επιτρέποντάς μας να το χρησιμοποιούμε ως κριτήριο ορισμού των Κοινωνιών

της Πληροφορίας; Νομίζω ότι η ύπαρξη κριτηρίου χρήστης των ΤΠΕ είναι αναγκαία, αλλά σίγουρα δεν επαρκεί για να ορίσει τις ΚτΠ, και πολύ περισσότερο να τις διαφοροποιήσει ουσιαστικά από τις προηγούμενες μορφές νεωτερικών κοινωνιών. Ωστόσο, το κριτήριο αυτό μας βοηθά να διακρίνουμε εμπειρικά τις ΚτΠ από τις προηγούμενες, έστω και αν δεν μας επιτρέπει να απαντήσουμε στο ερώτημα αν οι ΚτΠ συνιστούν κοινωνίες νέου τύπου.

1.1.1 Οι νεωτερικές κοινωνίες

Οι κοινωνίες που έλαβαν την τελική τους μορφή μετά τον Διαφωτισμό, στις οποίες αναφερόμαστε όταν μιλάμε για κοινωνίες της νεωτερικότητας, κατά κύριο λόγο περιγράφονται με τρεις διαφορετικούς τρόπους, που κυριάρχησαν στην επιστημονική έρευνα μέχρι σήμερα: Ο πρώτος τρόπος περιγραφής, βασιζόμενος στην έννοια του τρόπου ανάπτυξης, τις περιγράφει ως βιομηχανικές κοινωνίες. Ο δεύτερος, βασιζόμενος στην έννοια του τρόπου παραγωγής, τις περιγράφει ως καπιταλιστικές κοινωνίες. Μέσω του τρίτου τρόπου υποστηρίζεται ότι οι εν λόγω κοινωνίες είναι αναγκαίο να προσεγγιστούν υπό το πρίσμα περισσότερων θεσμικών διαστάσεων, και τις περιγράφει ως νεωτερικές κοινωνίες.

Θα εξετάσουμε εν συντομίᾳ αυτούς τους τρεις τρόπους περιγραφής.

Η περιγραφή των κοινωνιών με βάση τον τρόπο ανάπτυξης

Η προσπάθεια ανάπτυξης των κοινωνικών επιστημών με βάση το επιστημονικό πρότυπο των φυσικών επιστημών, ώθησε αρκετούς επιστήμονες στη διατύπωση θεωριών που βασίζονται σε μία υλιστική προσέγγιση και δίνουν προτεραιότητα στις ανθρώπινες ανάγκες, οι οποίες αποτελούν τη βάση για τη συγκρότηση της κοινωνίας. Αυτή η οπτική κυριαρχεί σε μια σειρά εκδοχών του θεωρητικού λόγου, όπως ο ωφελιμισμός, ο τεχνολογισμός και ο οικονομισμός. Πολλές από αυτές τις προσεγγίσεις, βασιζόμενες στον καθοριστικό ρόλο που έπαιξαν οι σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές στη διαμόρφωση νέων δεδομένων στην κοινωνία, υποστηρίζουν ότι οι κοινωνίες που δημιουργήθηκαν στη Δύση μετά τον 17ο αιώνα συγκροτούν έναν νέο τύπο κοινωνίας, τη βιομηχανική. Η κεντρική ιδέα είναι ότι οι κοινωνίες προσδιορίζονται, κατά κύριο λόγο, από τη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον, προς το οποίο προσαρμόζονται. Κατόπιν αυτού συνάγεται ότι η ανάπτυξη των μέσων παραγωγής προσδιορίζει αποφασιστικά τη σχέση της κοινωνίας με το φυσικό περιβάλλον και οδηγεί νομοτελειακά στην κοινωνική αλλαγή.

Ουσιαστικά, οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις αποτελούν παραλλαγές της θεωρητικής παράδοσης που αποδέχεται τον τεχνολογικό ντετερμινισμό. Σύμφωνα με αυτή την παράδοση, οι ανθρώπινες κοινωνίες, ανάλογα με τον τρόπο που ρυθμίζουν την παραγωγή τους, τον

τρόπο ανάπτυξης (mode of development)²

καθορίζει τη σχέση τους με το φυσικό τους περιβάλλον, διακρίνονται σε τροφοσυλλεκτικές, αγροτικές, βιομηχανικές και σε ΚτΠ. Το κυριότερο κριτήριο για να εξελιχθούν σε ΚτΠ είναι η ανάδυση των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών. Παρόλο που όλοι οι ερευνητές

2. Σύμφωνα με τον Castells (1989:10), τρόπο ανάπτυξης ονομάζουμε τις τεχνολογικές διευθετήσεις μέσω των οποίων η εργασία δρα πάνω στην ύλη για την παραγωγή προϊόντων,

αναγνωρίζουν ότι η επίδραση της τεχνολογίας στην κοινωνική ανάπτυξη έχει βαρύνουσα σημασία, δεν αποδέχονται στο σύνολό τους ότι είναι το μόνο, ή τουλάχιστον το κύριο αίτιο κοινωνικής αλλαγής που οδηγεί στον τεχνολογικό ντετερμινισμό.

Η περιγραφή των κοινωνιών με βάση τον τρόπο παραγωγής

Η μαρξιστική παράδοση, αν και αποδέχεται τη σημασία της τεχνολογίας για την ανάπτυξη των μέσων παραγωγής, αμφισβήτησε τον απόλυτο τεχνολογικό ντετερμινισμό, παρόλο που σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζει και αυτή ντετερμινιστικά χαρακτηριστικά (οικονομισμός). Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, η κοινωνική αλλαγή δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά από τις τεχνολογικές αλλαγές αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο έχει συσσωνται οι κοινωνικές σχέσεις στις οποίες βασίζεται η παραγωγή. Η βασική έννοια

τρόπου παραγωγής (mode of production). Η έννοια του τρόπου παραγωγής υιοθετεί ως κύριο στοιχείο της κοινωνικής αλλαγής ένα τεχνολογικό κριτήριο, τον τρόπο ανάπτυξης των μέσων παραγωγής, ωστόσο εισάγει ταυτόχρονα και ένα δεύτερο, μη τεχνολογικό κριτήριο, αυτό των σχέσεων παραγωγής. Με βάση αυτό το δεύτερο κριτήριο, οι μεγάλες κατηγορίες κοινωνιών που προαναφέραμε (τροφοσυλλεκτικές, αγροτικές και βιομηχανικές) διακρίνονται και αυτές σε επιμέρους τύπους κοινωνιών. Πιο συγκεκριμένα, οι αγροτικές διακρίνονται σε δουλοκτητικές, φεουδαρχικές κ.λπ., ενώ οι βιομηχανικές σε καπιταλιστικές, σοσιαλιστικές κ.λπ., ανάλογα με τον κυρίαρχο κατά περίπτωση τρόπο παραγωγής. Επομένως, σύμφωνα με αυτή την παράδοση, η κοινωνική εξέλιξη προϋποθέτει αλλαγές όχι μόνο στα μέσα παραγωγής αλλά κυρίως στις σχέσεις παραγωγής. Βάσει αυτής της προσέγγισης, εφόσον κατά την εμπειρική περιγραφή των ΚτΠ με σημείο αναφοράς τα φαινόμενα που προαναφέραμε, δεν εντοπίσουμε αλλαγές στις σχέσεις παραγωγής, αλλά μόνο στα μέσα παραγωγής, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οδηγηθήκαμε σε μία νέου τύπου κοινωνία. Απλά, είμαστε σε θέση να αναφερθούμε σε μια νέα φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Άρα, ο όρος «ΚτΠ» είναι θεμιτό να αναφέρεται μόνο σε μία διακριτή μορφή καπιταλιστικής κοινωνίας.

Τα περισσότερα από τα φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ δεν είναι καινούργια αλλά αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της ανάπτυξης του καπιταλισμού. Όμως, είναι η πρώτη φορά που τα συναντάμε σε τέτοια έκταση και διαπιστώνουμε την έντονη συσχέτισή τους, και με αυτή την έννοια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι εισερχόμαστε σε μία νέα μορφή καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η είσοδος στη νέα μορφή ανάπτυξης του καπιταλισμού, προφανώς συνεπάγεται σημαντικές κοινωνικές μεταβολές, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, οι μεταβολές αυτές προκύπτουν μόνο εν μέρει εξαιτίας της επικράτησης της ψηφιακής τεχνολογίας, παρόλο που αυτή δρα ως καταλύτης για τις κοινωνικές εξελίξεις. Εν ολίγοις, οι κοινωνικές εξελίξεις αναδεικνύουν τον ρόλο της ψηφιακής τεχνολογίας και δεν είναι η ψηφιακή τεχνολογία αυτή που δημιουργεί τις εξελίξεις.

Η περιγραφή των κοινωνιών μέσα από περισσότερες διαστάσεις

Βάσει μίας τρίτης κατηγορίας θεωρητικών προσεγγίσεων (Giddens, Mann), υποστηρίζεται ότι στην ανάδυση των νεωτερικών κοινωνιών συνετέλεσαν εξίσου, εκτός από

την ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας, υπό την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και άλλοι παράγοντες, που αφορούσαν πολιτικά ή συμβολικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στη δημιουργία του έθνους-κράτους και στην κυριαρχία του επιστημονικού έναντι του θρησκευτικού τρόπου σκέψης. Επιπροσθέτως, από τις εν λόγω προσεγγίσεις προκύπτει ότι, παρόλο που η ανάπτυξη του καπιταλισμού επέδρασε στη διαμόρφωση αυτών των παραγόντων, οι τελευταίοι δεν αποτελούν, σε καμία περίπτωση, δημιουργήματα του καπιταλισμού, ούτε στοιχεία του εποικοδομήματος που αναπτύσσει. Αντιθέτως, μάλιστα, θεωρούν ότι η επικράτηση του καπιταλισμού ενισχύθηκε από την παράλληλη εμφάνιση αυτών των παραγόντων. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις απορρίπτουν τόσο τον τεχνολογικό όσο και τον οικονομικό ντετερμινισμό, που παρατηρούμε στις προηγούμενες προσεγγίσεις. Σε μια τέτοια προσέγγιση θα βασιστούμε για να αναλύσουμε τις νεωτερικές κοινωνίες αλλά και τις ΚτΠ.

Η ανάλυση σε διακριτά επίπεδα ή διαστάσεις

Αν και η ανάλυσή μας λαμβάνει υπόψη τη λεπτομερή διάκριση σε διαστάσεις, θα είναι μία πολυδιάστατη ανάλυση. Μία πολυδιάστατη θεώρηση πρέπει, κατά πρώτον, να εξετάσει ποιες είναι οι βασικές διαστάσεις που είναι απαραίτητες για την περιγραφή των κοινωνιών της νεωτερικότητας Η κοινωνική ανάλυση ανέκαθεν στηριζόταν στην αναγνώριση τριών αυτόνομων επιπέδων ή διαστάσεων: του οικονομικού, του πολιτικού και του ιδεολογικού. Σύμφωνα με τον Mann (2008:28), η μαρξιστική παράδοση μιλά για τα «επίπεδα ενός κοινωνικού σχηματισμού», ενώ η νεο-βεμπεριανή για «διαστάσεις της κοινωνίας». Για να προβούμε στην ανάλυσή μας θα στηριχθούμε στη διάκριση του αναλυτικού μας πεδίου σε τρία επίπεδα, δηλαδή στο πολιτικό, στο οικονομικό και στο συμβολικό, και θα θεωρήσουμε ότι οι νεωτερικές κοινωνίες συνιστούν το αποτέλεσμα της συνάρθρωσης διαφορετικών φαινομένων που εμφανίζονται στα επίπεδα αυτά.

Παρόλο που αυτά τα φαινόμενα εμφανίζουν σχετική αυτονομία, η εν λόγω αυτονομία απορρέει από τις μεθόδους παρατήρησης και ανάλυσης που υιοθετούμε. Παρ' όλα αυτά, είναι επιβεβλημένο η αυτονομία αυτή να αναγνωρίζεται ως σχετική και να λαμβάνονται υπόψη οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα διαφορετικά φαινόμενα, προκειμένου να επιτευχθεί η ορθή ανάλυση των ΚτΠ. Χαρακτηριστικό είναι το πρόβλημα που ενσκήπτει ανάμεσα στο κράτος και την οικονομία. Εν προκειμένω, το κράτος παρεμβαίνει ουσιαστικά στη θεσμοθέτηση του οικονομικού πεδίου, άρα και στη δημιουργία των οικονομικών φαινομένων, παρόλο που τα φαινόμενα αυτά τα εξετάζουμε αναλύοντας την οικονομική διάσταση. Επίσης, χαρακτηριστική είναι η σημασία που αποδίδεται στην πληροφορία που αναλύεται στο συμβολικό επίπεδο για την ανάπτυξη της τεχνολογίας, καθώς και της καινοτομίας που αναλύεται στο οικονομικό. Συν τοις άλλοις, βαρύτητα δίνεται στην ιδεολογία που αναλύεται στο συμβολικό επίπεδο για την ανάπτυξη των πολιτικών πρακτικών.

Στη συνέχεια θα συνοψίσουμε τα κυριότερα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν οι νεωτερικές κοινωνίες σε αυτά τα τρία επίπεδα ή τις τρεις διαστάσεις.

Τα χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας στο οικονομικό επίπεδο

Στο οικονομικό επίπεδο, οι νεωτερικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται:

1. Από την κυριαρχία των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα εμπορευματικής παραγωγής, που εστιάζει στη σχέση ανάμεσα στην ατομική ιδιοκτησία του κεφαλαίου και τη μισθωτή εργασία, καθώς και στη διάκριση διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας.
2. Ως κοινωνίες βιομηχανικές. Το κύριο χαρακτηριστικό του βιομηχανικού τρόπου ανάπτυξης της παραγωγής είναι η οργάνωσή της με τη βοήθεια ενεργειακών μηχανών.
3. Ως κοινωνίες που ανέπτυξαν μηχανισμούς οι οποίοι υποστήριξαν τη χωροχρονική αποσύνδεση (Giddens, 2001) και την αποσύνδεση της παραγωγής από την κατανάλωση. Οι συγκεκριμένοι μηχανισμοί είναι βασισμένοι είτε σε συμβολικούς δείκτες (π.χ. το χρήμα), είτε σε εξειδικευμένα συστήματα οργάνωσης και διαχείρισης του κοινωνικού περιβάλλοντος.
4. Από την ανάπτυξη ενός παγκόσμιου συστήματος εθνικών οικονομιών, το έργο της ρύθμισης των οποίων αναλαμβάνουν τα κράτη. Κάθε εθνική οικονομία, αν και συγκροτείται αυτόνομα, αναπτύσσεται στο πλαίσιο μιας αγοράς που σταδιακά παγκοσμιοποιείται.

Τα χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας στο πολιτικό επίπεδο

Στο πολιτικό επίπεδο, οι νεωτερικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από την εμφάνιση ενός κράτους με τα εξής χαρακτηριστικά:

1. Είναι συγκροτημένο ως έθνος-κράτος, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο ενός συστήματος κρατών.
2. Οργανώνει μια επικράτεια στην οποία ασκεί το μονοπώλιο της βίας και των φόρων.
3. Είναι συγκροτημένο ως κράτος δικαίου.
4. Χαρακτηρίζεται από την ορθολογική οργάνωση της διοίκησης μέσω της γραφειοκρατίας.
5. Χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη οργάνωση της εθνικής κυριαρχίας, η οποία εκφράζεται θεσμικά με τη διάκριση των εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική), ωστόσο είναι βασισμένη στη διάκριση της πολιτικής από την οικονομική εξουσία.

Τα χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας στο συμβολικό επίπεδο

Στο συμβολικό επίπεδο, οι νεωτερικές κοινωνίες χαρακτηρίζονται από τα εξής:

1. Την υποχώρηση του θρησκευτικού τρόπου σκέψης με παράλληλη κυριαρχία του ορθολογισμού όσον αφορά τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτός εκφράζεται από τον επιστημονικό λόγο. Στις παραδοσιακές κοινωνίες το παρελθόν αναγνωρίζεται και τα σύμβολα εκτιμώνται, επειδή εμπειρέχουν την εμπειρία των γενεών, η οποία διαιωνίζεται μέσω αυτών. Η παράδοση είναι τρόπος αναστοχαστικής επόπτευσης της δράσης με τη χωροχρονική οργάνωση της κοινότητας. Η παράδοση δεν είναι εξολοκλήρου στατική, δεδομένου ότι πρέπει να διαμορφώνεται εκ νέου από κάθε γενεά, καθώς παραλαμβάνει την πολιτιστική της κληρονομιά από τις προγενέστερες.

Η ανάπτυξη της επιστήμης εν είδει κυρίαρχης πρακτικής σχηματισμού και νομιμοποίησης του νοήματος έχει ως άμεσο αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση του ρόλου του διανοούμενου, που δεν είναι πλέον ο σοφός που γνωρίζει τα πάντα και μετατρέπεται σταδιακά στον ειδικό, αυτόν που γνωρίζει επαρκώς ένα συγκεκριμένο πεδίο της γνώσης, την επιστήμη του. Κατόπιν αυτής της εξέλιξης προκύπτει ότι τη συνολική γνώση την κατέχουμε μόνο συλλογικά, τη δε οργάνωσή της την αναλαμβάνει το κράτος.

2. Τη συγκρότηση του έθνους ως ιδιαίτερης φαντασιακής κοινότητας.
3. Τον κυρίαρχο ρόλο της γραφής στην οργάνωση της δημόσιας επικοινωνίας, που καθιστά εφικτή την ανάπτυξη της ασύγχρονης επικοινωνίας (της επικοινωνίας χωρίς την ταυτόχρονη παρουσία άλλου), η οποία επιτρέπει την οργάνωση της κοινωνικής ζωής χωρίς να είναι υποχρεωτική η παρουσία όλων των δρώντων υποκειμένων στον ίδιο τόπο τον ίδιο χρόνο. Οι τεχνολογίες που στηρίζουν την ασύγχρονη επικοινωνία (όπως η γραφή και η τυπογραφία) παίζουν σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση μηχανισμών αποσύνδεσης. Η γραφή επεκτείνει το επίπεδο χωροχρονικής αποστασιούς και δημιουργεί προοπτική παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, όπου η αναστοχαστική ιδιοποίηση της γνώσης αποσπάται από τη συγκεκριμένη παράδοση.
4. **εγγραμματοσύνης (literacy).** Στις νεωτερικές κοινωνίες, μετά την υποχώρηση του θρησκευτικού τρόπου σκέψης, το γεγονός ότι μία πρακτική είναι παραδοσιακή δεν αρκεί για να τη νομιμοποιήσει. Η γνώση βασίζεται στη σύγκριση διαφορετικών «παραδόσεων» που επιβιώνουν όχι μόνο επειδή μεταδίδονται μέσω της παράδοσης αλλά κυρίως επειδή συσσωρεύονται εφόσον είναι καταγραμμένες. Έτσι, η γνώση λαμβάνει τη μορφή ενός συσσωρευτικού φαινομένου. Η γενίκευση της **επιτυγχάνεται** με τη συνδρομή της τυπογραφίας.
5. Τη συστηματική καταγραφή και συσσώρευση της γνώσης με τη μορφή γραπτών παραστάσεων, καθώς και την ιδιαίτερη διαχείριση του κοινωνικού αποθέματος γνώσης με τη βοήθεια θεσμών και μηχανισμών.
6. Την οργάνωση της δημοσιότητας με βάση θεσμούς και μηχανισμούς που βασίζονται στη γραπτή επικοινωνία.

1.1.2 Νεωτερικότητα και μετα-νεωτερικότητα

Σύμφωνα με μία άποψη που την ασπάζονται πολλοί, η εποχή μας βρίσκεται στο μεταίχμιο κοινωνικών αλλαγών. Αυτό αθεί κάποιους ερευνητές (Baudrillard, Lyotard, Poster, Vattimo) να υποστηρίζουν ότι ζούμε το τέλος της νεωτερικότητας και εισερχόμαστε σε μετα-νεωτερικές κοινωνίες, ενώ κάποιοι άλλοι (Giddens, Beck, Bauman) θεωρούν ότι εισερχόμαστε σε μία νέα φάση της μετα-νεωτερικότητας, διακρίνοντας τις σύγχρονες κοινωνίες της νεωτερικότητας, όπως αυτές εξελίχθηκαν από το δεύτερο μισό του 20ού και μετά, από τις τότε υφιστάμενες νεωτερικές κοινωνίες. Ο Giddens (2001) διέκρινε τη νεωτερικότητα σε πρώιμη και ύστερη, ο Beck (2006) σε πρώτη και δεύτερη νεωτερικότητα, και ο Bauman (2005) σε συμπαγή και ρευστή νεωτερικότητα. Άλλοι ερευνητές (Castells, Schiller) κατέγραψαν τις δύο περιόδους ως διακριτές φάσεις του καπιταλιστικού συστήματος και περιέγραψαν την πιο πρόσφατη περίοδο ως πληροφορικό καπιταλισμό ή κοι-

νωνία της πληροφορίας. Ωστόσο, ένα σημείο που αξίζει να επισημανθεί είναι ότι όλοι οι ερευνητές προσδιορίζουν το σημείο της διάκρισης στα μέσα του 20ού αιώνα, και το συνδέουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, με την εμφάνιση των νέων ΤΠΕ και του Διαδικτύου. Ουσιαστικά, λοιπόν, παραδέχονται ότι οι σύγχρονες κοινωνίες μπορούν να χαρακτηριστούν, κατά κάποιον τρόπο, ως ΚτΠ, ανεξάρτητα από το αν αποδίδουν τις εμφανιζόμενες αλλαγές στις διαφοροποιήσεις των ΤΠΕ.

Τελικά, όμως, τι συμβαίνει; Ζούμε το τέλος της νεωτερικότητας και την είσοδό μας σε μία μετα-νεωτερική εποχή, ή απλώς διανύουμε μια διαφορετική φάση της νεωτερικότητας; Συν τοις άλλοις, ποιο είναι το κριτήριο για να αποφασίσουμε τι από τα δύο συμβαίνει; Επ' αυτού, ο Castels (1989:21) υποστήριξε ότι όταν ένα σύστημα αλλάζει τους συστημικούς στόχους του, δηλαδή όταν μετασχηματίζεται σε ένα νέο σύστημα, αυτή η εξέλιξη συνιστά μία διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού. Όμως, όταν ένα σύστημα μεταβάλλει τα θεσμικά μέσα με τα οποία σκοπεύει να επιτύχει τους συστημικούς στόχους του, πρόκειται για μία διαδικασία κοινωνικής αναδιοργάνωσης. Επομένως, οι ερευνητές που υποστηρίζουν ότι δεν βιώνουμε το τέλος της νεωτερικότητας, δεν αμφισβητούν τη σημασία των τεχνολογικών και κοινωνικών αλλαγών που βιώνουμε. Ωστόσο, υποστηρίζουν ότι οι βασικοί θεσμοί της νεωτερικότητας, στους οποίους βασίζεται η αναπαραγωγή των νεωτερικών κοινωνιών, διατηρούνται και ότι οι παρατηρούμενες αλλαγές οδηγούν στην αναδιοργάνωση του συστήματος, ακόμη και αν αφορούν θεσμούς.

1.1.3 Οι Κοινωνίες της Πληροφορίας

Ο όρος «ΚτΠ» χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές για να περιγράψει τις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Σήμερα, μάλιστα, παρατηρούμε ότι ο εν λόγω όρος τυχάνει πρακτικής αποδοχής, καθώς και ότι γενικεύεται η χρήση του, η οποία, ωστόσο, συνήθως δεν βασίζεται τόσο σε μία αυστηρή θεωρητική οπτική, όσο στην αντιστοιχία του με ένα εμπειρικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενο αυτό συγκροτήθηκε κατόπιν της παρατήρησης μίας σειράς φαινομένων, που κυριαρχούν στις σημερινές κοινωνίες.

Ακριβώς έτσι, δηλαδή ως όρο που περιγράφει μία καθημερινή έννοια, η οποία συγκροτείται μέσα από την εμπειρία, θα τον χρησιμοποιήσω αρχικά. Στη συνέχεια, θα προσπαθήσω να τον ορίσω με αυστηρότερο τρόπο και να προσδιορίσω με μεγαλύτερη ακρίβεια και σαφήνεια τα φαινόμενα στα οποία αναφέρεται.

Τα φαινόμενα, στα οποία βασίζεται η περιγραφή του όρου «ΚτΠ», είναι τα ακόλουθα:

1. Η ανάδυση μίας οικονομίας της πληροφορίας
2. Η γενικευμένη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας
3. Οι αλλαγές στους όρους της επικοινωνίας
4. Οι αλλαγές στη δομή της απασχόλησης
5. Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής
6. Η παγκόσμια διακυβέρνηση και η υποχώρηση του έθνους-κράτους
7. Η αλλαγή των όρων συμβολικής συγκρότησης της κοινωνίας

Η περιγραφή των φαινομένων αυτών από τους ερευνητές που τα εισηγήθηκαν έλαβε

χώρα μέσα από διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες έχουν, ωστόσο, ως κοινό παρονομαστή την αποδοχή της πληροφορίας ως αποφασιστικού παράγοντα για τη διαμόρφωση των συγκεκριμένων φαινομένων. Συχνά, οι προσεγγίσεις αυτές, παρόλο που αποδέχονται τον κεντρικό ρόλο των ΤΠΕ στις κοινωνικές εξελίξεις, αποτυγχάνουν να εξηγήσουν γιατί και με ποιον τρόπο οι ΤΠΕ διαδραματίζουν αυτόν τον ρόλο. Επομένως, καθίστανται, κατά κύριο λόγο, περιγραφικές και όχι τόσο ερμηνευτικές. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε εν συντομίᾳ στα φαινόμενα αυτά.

Η ανάδυση μιας οικονομίας της πληροφορίας

Οι περισσότεροι ερευνητές, που αναλύουν τις σημερινές κοινωνίες, εστιάζουν στην αυξημένη οικονομική σημασία που αποκτούν στις μέρες μιας πληροφορία και οι δραστηριότητες που σχετίζονται με αυτήν. Αν κάποιος ομαδοποιήσει αυτές τις δραστηριότητες και υπολογίσει τη συμμετοχή τους στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν, διαπιστώνει ότι η σημερινή κοινωνία είναι μια οικονομία της πληροφορίας. Ο προσδιορισμός των δραστηριοτήτων που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία έλαβε χώρα αρχικά από τους Machlup (1962) και Porat (1977). Αυτοί κατέταξαν την παραγωγή σε δύο κατηγορίες: τους τομείς που σχετίζονται με την παραγωγή και τη διαχείριση της πληροφορίας, και τους τομείς που δεν σχετίζονται. Μάλιστα, διατύπωσαν την άποψη ότι η εν λόγω κατάταξη δεν αφορά μόνο τους παραγωγικούς κλάδους που σχετίζονται άμεσα με την παραγωγή και τη διαχείριση της πληροφορίας. Σε αυτήν εμπίπτουν και συγκεκριμένα τμήματα επιχειρήσεων που έχουν αυτήν τη λειτουργία, έστω και αν οι επιχειρήσεις στις οποίες εντάσσονται δεν περιλαμβάνονται σε αυτές που ασχολούνται με την παραγωγή και τη διαχείριση της πληροφορίας. Για παράδειγμα, ένα τμήμα R&D μιας αυτοκινητοβιομηχανίας εμπίπτει σε αυτή την κατηγορία, παρόλο που δεν ισχύει κάτι τέτοιο για την αυτοκινητοβιομηχανία ως επιχείρηση.

Αυτή η κατάταξη τους επέτρεψε να προβούν στην εκ νέου επεξεργασία των στατιστικών στοιχείων και να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι πάνω από το 50% της παραγωγής στις Ηνωμένες Πολιτείες αφορά την παραγωγή και τη διαχείριση της πληροφορίας.

«Εφόσον το μεγαλύτερο μέρος της οικονομικής μιας δραστηριότητας σχετίζεται με την πληροφορία, δικαιούμαστε να ομιλούμε για μία ΚτΠ» (Jonscher, 1999).

Η γενικευμένη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας

Όλοι οι ερευνητές, που χαρακτηρίζουν τις σημερινές κοινωνίες ως ΚτΠ, επισημαίνουν τη σημασία των μεγάλων τεχνολογικών αλλαγών για τις σημερινές κοινωνίες, οι οποίες σχετίζονται με την εμφάνιση της ψηφιακής τεχνολογίας. Μάλιστα, αρκετοί απ' αυτούς μιλούν για πληροφορική επανάσταση. Επιπροσθέτως, πολλοί (Dertouzos, 1997, Negroponte, 1995, Gates, 1995 κ.λπ.) τη θεωρούν ως τη βασική αιτία για τη μετάβαση σε μία ΚτΠ. Παρόλο που εν προκειμένω δεν υπάρχει ομοφωνία, αυτό που σίγουρα μπορούμε όλοι να διαπιστώσουμε εμπειρικά είναι η γενικευμένη χρήση των πληροφορικών μηχανών στις δυτικές κοινωνίες. Οι μηχανές αυτές, όχι μόνο χρησιμοποιούνται πολύ, αλλά ενσωματώνονται σταδιακά και σε κάθε άλλη μηχανή που χρησιμοποιείται στις σύγχρονες κοινωνίες, προκειμένου να ρυθμίσουν τη λειτουργία της, μετατρέποντάς την σε «έξυπνη» μηχανή.

Οι αλλαγές στις μορφές επικοινωνίας

Μία σημαντική διαφοροποίηση που παρουσιάζουν οι ΚτΠ έγκειται στις αλλαγές που παρατηρούνται στους τρόπους επικοινωνίας. Στις προ-νεωτερικές κοινωνίες, η επικοινωνία είναι προφορική, κατά κύριο λόγο. Στη νεωτερικότητα, η τυπογραφία και η ανάπτυξη της εγγραμματοσύνης που τη συνοδεύει κατέσποσαν κυρίαρχη τη γραπτή επικοινωνία. Στις ΚτΠ, η επικοινωνία διαμεσολαβείται από μηχανές, που επιτρέπουν την ολοκλήρωση της σύγχρονης και της αισύχρονης επικοινωνίας, καθώς και την ανάπτυξη παγκόσμιων επικοινωνιακών δικτύων. Το φαινόμενο επισημαίνεται από τον Ong (2001) και τον Poster (1990).

Οι αλλαγές στη δομή της απασχόλησης

Αρκετοί επιστήμονες, υιοθετώντας σε μικρότερο βαθμό τις απόψεις του Bell (1973) για τη μετα-βιομηχανική κοινωνία, υποστηρίζουν ότι η δομή της απασχόλησης στις ΚτΠ μεταβάλλεται αισθητά. Στην αναπτυγμένη Δύση, πάνω από το 70% των εργαζομένων απασχολείται στον τομέα των υπηρεσιών, ενώ οι 1δέες, η γνώση και οι ικανότητες, και όχι η φυσική προσπάθεια του ανθρώπου, είναι αυτές που παράγουν τον πλούτο. Η βιομηχανία, όπως ακριβώς συνέβη παλαιότερα με την αγροτική παραγωγή, υποβαθμίζεται με την πάροδο του χρόνου ως πεδίο απασχόλησης, ενώ η σημασία αλλά και η αναλογία της διανοπτικής εργασίας έναντι της χειρωνακτικής μεταβάλλονται θεαματικά. Ωστόσο, υπάρχουν δυσκολίες όσον αφορά τον ακριβή προσδιορισμό τού ποιον πρέπει να θεωρήσουμε διανοπτικά εργαζόμενο. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι επαγγελματίες φαίνεται να αντικαθιστούν τους εργάτες.

Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής

Ο Castels (2000) παρατηρεί μία μεταβολή στην χωροχρονική οργάνωση της παραγωγής και της κυκλοφορίας των αγαθών μέσα από διεθνή δίκτυα πληροφόρησης, που συνδέουν ακόμη και απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές, γεγονός που επιφέρει ουσιαστικές κοινωνικές αλλαγές. Υποστηρίζει ότι η δυνατότητα επικοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο και η ταχύτατη ανταλλαγή πληροφοριών αναδιατάσσουν τις σχέσεις στον χώρο και τον χρόνο και δημιουργούν παγκόσμια δίκτυα. Αποτέλεσμα αυτής της νέας πραγματικότητας είναι η διαρκώς αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση παραγωγή και κυκλοφορία των αγαθών. Ωστόσο, η εν λόγω παγκοσμιοποίηση δεν αφορά μόνο την αγορά αλλά και την ίδια την παραγωγική διαδικασία. Οι πολυεθνικές εταιρείες αποτελούν ένα παράδειγμα αυτής της μορφής οργάνωσης.

Η παγκόσμια διακυβέρνηση και η υποχώρηση του έθνους-κράτους

Οι ΚτΠ χαρακτηρίζονται από τη διακίνηση συμβολικών αγαθών σε παγκόσμιο επίπεδο. Η ψηφιακή τεχνολογία, διευκολύνοντας την κυκλοφορία της πληροφορίας σε όλη την υφήλιο, καθιερώνει νέους όρους ρύθμισης της κυκλοφορίας κεφαλαίων, αγαθών και προσώπων και επιδρά αποφασιστικά προς την κατεύθυνση παγκοσμιοποίησης της διακυβέρνησης. Ακριβώς λόγω της παγκοσμιοποίησης, οι ΚτΠ χαρακτηρίζονται από την εμφάνιση μεγάλου αριθμού φορέων με υπερεθνική δράση (πολυεθνικές επιχειρήσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις, διεθνείς οργανισμοί κ.λπ.). Στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου

οικονομικού συστήματος, όπου οι ροές κεφαλαίων, προσώπων και αγαθών ανάμεσα στα κράτη αυξάνονται με ραγδαίους ρυθμούς, οι διεθνείς συμφωνίες επηρεάζουν αποφασιστικά ακόμα και την ίδια την κοινωνική οργάνωση στο εσωτερικό των συνόρων. Επομένως, δημιουργείται μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, χωρίς να προκύπτει αντίστοιχα ένα παγκόσμιο κράτος. Αυτή η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία δεν ρυθμίζεται μόνο από το σύστημα των εθνών-κρατών αλλά και από τη δράση μιας σειράς υπερεθνικών φορέων. Έτσι, το σύγχρονο κράτος δεν είναι απλά υποχρεωμένο να σέβεται τις διεθνείς συμφωνίες αλλά κυρίως οφείλει να τις ενσωματώνει και να τις καθιστά εσωτερικό δίκαιο. Φυσικά, ο ρόλος των εθνών-κρατών μέσα σε αυτό το σύστημα δεν είναι ισότιμος. Όπως ισχύει σε κάθε σύστημα σχέσεων, η επιβολή ισότιμων όρων σε φορείς που δεν είναι εξίσου ισχυροί οδηγεί σε ανισότητες³. Οι εν λόγω ανισότητες, στη σημερινή συγκυρία μεγιστοποιούνται εξαιτίας της στρατιωτικής υπεροπλίας των Ηνωμένων Πολιτειών Αναλύοντας αυτή την ανάγκη για παγκόσμια διακυβέρνηση με ανάλογη εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας, κάποιοι ερευνητές μίλησαν για κοσμοπολιτισμό (Beck, 2006), για παγκόσμιο κράτος (Shaw, 2003) και για αυτοκρατορία (Hardt και Negri, 2000).

Η αλλαγή των όρων συμβολικής συγκρότησης της κοινωνίας

Αρκετοί ερευνητές (Lyotard, Poster, Vattimo, Baudrillard) επεσήμαναν τις μεταβολές των όρων συμβολικής συγκρότησης και τον ρόλο που διαδραματίζουν τα σύγχρονα ΜΜΕ στη διαμόρφωση της κοινωνίας, την οποία περιέγραψαν ως κοινωνία του θεάματος και ως καταναλωτική κοινωνία. Συνέχισαν τονίζοντας τον κρίσιμο ρόλο της τηλεόρασης και ακολούθως του Διαδικτύου στη διαμόρφωση του νοήματος και της συμβολικής συγκρότησης της κοινωνίας. Ορισμένοι ερευνητές εστιάζουν στο γεγονός ότι ο σύγχρονος πολιτισμός είναι πολύ πιο επιβαρυμένος με πληροφορία συγκριτικά με κάθε προγενέστερο. Ζούμε σε έναν κόσμο κορεσμένο από πληροφορία, όπου συνεχώς ανταλλάσσουμε μηνύματα για εμάς και τους άλλους. Στις σημερινές κοινωνίες, ο άνθρωπος βρίσκεται ενώπιον ενός σύμπαντος σημείων, στην παραγωγή των οποίων συνήθως δεν συμμετέχει και τα συνδέει νοηματικά μόνο δευτερογενώς και μέσω των καταναλωτικών πρακτικών. Βάσει αυτών των σημείων συγκροτούμε την εικόνα του κόσμου. Ο Baudrillard (1996) υποστηρίζει ότι ο σημερινός πολιτισμός είναι ένας πολιτισμός σημείων. Όταν παρακολουθήσει τηλεόραση για μία ώρα, ένας άνθρωπος τίθεται αντιμέτωπος με περισσότερες εικόνες απ' όσες έχει βιώσει ένα άτομο μίας προ-νεωτερικής κοινωνίας σε ολόκληρη τη ζωή του. Ένα δεύτερο στοιχείο που δεν πρέπει να αγνοούμε είναι ότι τα σημεία αυτά δεν είναι απαραίτητα αυθεντικά, ούτε αντικατοπτρίζουν πλήρως μία πραγματικότητα. Στην ουσία, δεν πρόκειται καν για διαστρεβλώσεις μιας πραγματικότητας. Είναι απλώς κατασκευές, και με αυτή την έννοια δεν διευκολύνουν υποχρεωτικά την κατανόηση του κόσμου. Το τρίτο στοιχείο είναι ότι και η νοηματοδότηση των σημείων αυτών γίνεται κατά την κατανάλωσή τους μέσα από μηχανισμούς μαζικής ενημέρωσης ή διαμεσολαβημένης επικοινωνίας.

Οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις ώθησαν διάφορους συγγραφείς να διατυπώσουν την άποψη ότι επέρχεται ο θάνατος του σημείου. Σε έναν κόσμο πλημμυρισμένο από

3. Για τις διαφοροποιήσεις τις εξουσίας σε διεθνές επίπεδο Strange (2004)

σημεία, επανασχεδιάζοντας συνεχώς τον εαυτό μας μέσα απ' αυτά,, οδηγούμαστε στην κατάρρευση του μηνύματος. Όπως παρατηρεί ο Baudrillard (1996), «υπάρχει όλο και περισσότερη πληροφορία και όλο λιγότερο νόημα». Κάποτε τα σημεία ήταν συνδεδεμένα με ένα συγκεκριμένο νόημα. Για παράδειγμα, κάποια ρούχα ήταν ενδεικτικά ενός κοινωνικού status και μία πολιτική δήλωση απηχούσε μία συγκεκριμένη φιλοσοφία. Σήμερα, όμως, τα σημεία φθάνουν απ' όλες τις κατευθύνσεις και χαρακτηρίζονται από αντιφατικότητα, εξαιτίας της οποίας καταλήγουν να μη σημαίνουν τίποτε. Από την άλλη πλευρά, καθώς το άτομο βιώνει όλο και λιγότερο τα γεγονότα ως αυτόπτης μάρτυς, αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα τα αντιφατικά μηνύματα τα οποία δεν είναι σε θέση

1.2 Η ανάλυση των ΚτΠ

Σκοπός της συγκεκριμένης εργασίας είναι να αναλύσει τα φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ, προσπαθώντας ταυτόχρονα να απαντήσει στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιες κοινωνίες περιγράφουμε ως ΚτΠ;
2. Πότε εμφανίζονται οι ΚτΠ;
3. Ποιος είναι ο ρόλος των ΤΠΕ στην ανάδυση των ΚτΠ;
4. Είναι οι ΚτΠ κοινωνίες νέου τύπου ή αποτελούν εξελιγμένη μορφή της νεωτερικής κοινωνίας;

Η κατανόηση και η ερμηνεία των κοινωνικών φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ δεν βασίζονται μόνο στην ύπαρξη ενδείξεων, δηλαδή εμπειρικών ερεθισμάτων που σηματοδοτούν τα φαινόμενα αυτά. Βαρύνοντα ρόλο παίζει η χρήση των κατάλληλων θεωρητικών εργαλείων, δηλαδή εκείνων των εννοιών, θεωριών και μεθόδων που μας επιτρέπουν να επεξεργαστούμε κατάλληλα τις διαθέσιμες ενδείξεις. Επομένως, πριν προβούμε στην οποιαδήποτε ανάλυση, είναι απαραίτητο να συγκροτήσουμε το ενδεδειγμένο εννοιολογικό πλαίσιο, ανατρέχοντας στα θεωρητικά εργαλεία που μας παρέχουν οι κοινωνικές επιστήμες. Παράλληλα, οφείλουμε να το εμπλουτίσουμε είτε με έννοιες που δεν πηγάζουν από τις κοινωνικές επιστήμες αλλά από άλλες επιστημονικές θεωρήσεις. όπως είναι, για παράδειγμα, η έννοια της πληροφορίας, είτε με νέες έννοιες που συγκροτούνται εν μέσω της εννοιολογικής ανάλυσης των φαινομένων που εξετάζουμε. Αυτός ο εμπλουτισμός προϋποθέτει την ταυτόχρονη προσαρμογή των συγκεκριμένων εννοιών στο εννοιολογικό πλαίσιο που προσδιορίζουν οι κοινωνικές επιστήμες.

Συνεπώς, για να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε, θα ακολουθήσουμε τα ακόλουθα βήματα:

1. Συγκρότηση ενός βασικού εννοιολογικού πλαισίου με βάση την κοινωνιολογική θεωρία.
2. Διεύρυνση αυτού του βασικού εννοιολογικού πλαισίου μέσα από τη διερεύνηση του ρόλου των ΤΠΕ, όσον αφορά τη συγκρότηση των σύγχρονων κοινωνιών.

- 3.** Διεύρυνση του βασικού εννοιολογικού πλαισίου μέσα από την εννοιολογική ανάλυση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ.

1.2.1 Συγκρότηση ενός βασικού εννοιολογικού πλαισίου

Είναι γνωστό ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν διαθέτουν ένα συνολικό και ευρέως αποδεκτό επιστημονικό παράδειγμα, με την έννοια που δίνει σε αυτόν τον όρο ο Kuhn (1981). Όπως είναι φυσικό, το γεγονός αυτό δυσχεραίνει την ανάλυση και ερμηνεία των φαινομένων και οδηγεί σε μία τάση για συνεχή ανασυγκρότηση των εννοιών και των θεωρητικών προσεγγίσεων, προκειμένου να ανταποκρίνονται στο διαθέσιμο εμπειρικό υλικό.

O Craib (2011:370) θεωρεί ότι έννοιες όπως το άτομο, η κοινωνία, η δομή, η δράση, η κοινωνική και η συστηματική ολοκλήρωση, αποτελούν τα βασικά αντικείμενα της κοινωνιολογίας. Ωστόσο, θεωρεί ότι κανένα εννοιολογικό σύστημα, ανεξάρτητα από την κοινωνική θεωρία στην οποία εντάσσεται, δεν μπορεί να περιγράψει πλήρως όλα τα αντικείμενα, άρα

διαφορετικές θεωρίες για να ορίσουμε το σύνολο

των αντικειμένων που χρησιμοποιούμε σε μία έρευνα. Όλες οι θεωρητικές αναζητήσεις της κοινωνιολογίας βασίζονται στην εννοιολογική διάκριση ατόμου/κοινωνίας, δράσης/δομής και υποκειμένου/αντικειμένου (Craib, 2011:370). Επομένως, άπαντα τα προβλήματα που παρουσιάζονται, προκαλούνται από την προσπάθεια να γεφυρωθεί η απόσταση ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πόλους. Εν ολίγοις, αυτά ενσκήπτουν όταν μία θεωρία επιχειρεί να υπερβεί το αρχικό της αντικείμενο με σκοπό να αναλύσει διεξοδικά το αντίθετό του.

Σύμφωνα με τον Craib:

1. Την αποτελεσματικότερη κατανόηση των προβλημάτων που σχετίζονται με την παραγωγή νοήματος, την οφείλουμε στον δομισμό και τον μετα-δομισμό.
2. Την καλύτερη εννοιολόγηση της δομής την οφείλουμε στον δομομαρξισμό, που επιτρέπει την ανάλυση διαφορετικών κοινωνιών αλλά και την ανάλυση διαφορετικών τύπων της ίδιας κοινωνίας.
3. Την πληρέστερη κατανόηση στο πεδίο της ανθρώπινης δράσης, παρά τον τελεολογικό της χαρακτήρα, την οφείλουμε στη θεωρία της διαντίδρασης και στην εθνομεθοδολογία, παρά τις όποιες ενστάσεις που προκύπτουν ως προς τη συγκρότηση του υποκειμένου, ιδίως σε σχέση με την οπτική που εισάγει η ψυχαναλυτική προσέγγιση.
4. Την καλύτερη κατανόηση της ενδιάμεσης περιοχής ανάμεσα στη δράση και τη δομή, την οφείλουμε στον δομολειτουργισμό.
5. Στην πιο ολοκληρωμένη προσπάθεια σύζευξης της δράσης με τη δομή προβαίνει ο Habermas.

Ο τρόπος με τον οποίο οι θεωρίες δομούν το όλον και τη σχέση του με τα μέρη που το απαρτίζουν, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές μεθόδων ανάλυσης και παρατήρησης. Εν τέλει, όλες οι αναλύσεις εκ των πραγμάτων καλούνται να προσεγγίσουν το όλον. Μάλιστα, υπάρχουν ορισμένες προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται το όλον να υλοποιείται και σε επιμέρους αντικείμενα (θεσμούς, δομές, συστήματα κ.λπ.), τα οποία εμφανίζονται ως διακριτά στοιχεία της πραγματικότητας. Συν τοις άλλοις, κρίσιμο ρόλο

για τη συγκρότηση της μεθοδολογίας παιζει ο τρόπος με τον οποίο οι διάφορες θεωρίες αντιλαμβάνονται την εξέλιξη των αντικειμένων. Το όλον είναι εγγενώς ασταθές, ή παρουσιάζει μία σχετική σταθερότητα, άρα συνιστά διακριτή οντότητα; Αυτή η κατάσταση δυσχεραίνει τη συγκρότηση του εννοιολογικού πλαισίου της κοινωνικής ανάλυσης, το οποίο δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο, ενώ προκαλεί συχνά συγχύσεις και δυσκολίες όσον αφορά την περιγραφή και την ερμηνεία των φαινομένων. Έτσι, κάθε προσπάθεια να ερμηνευθούν νέα φαινόμενα πρέπει να έχει αφετηρία τον προσδιορισμό του εννοιολογικού πλαισίου στο οποίο θα βασιστεί. Το εν λόγω πλαίσιο, όπως είναι αναμενόμενο, προκύπτει από συγκεκριμένες θεωρητικές επιλογές. Άλλωστε, η αποτελεσματικότητα μίας ανάλυσης εξαρτάται από το εννοιολογικό και θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο στηρίζεται.

κεφά-

λαϊο 2. Στη συνέχεια, βασιζόμενοι σε αυτό το εννοιολογικό πλαίσιο, προβαίνουμε στην ανάλυση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ. Ωστόσο, συχνά το εννοιολογικό πλαίσιο με βάση το οποίο ξεκινάμε την ανάλυσή μας δεν επαρκεί για να ερμηνεύσει τα νέα φαινόμενα που παρατηρούμε. Σε αυτή την περίπτωση, είμαστε υποχρεωμένοι να το

εννοιολογικής ανάλυσης (conceptual analysis).

Η εννοιολογική ανάλυση είναι μία μορφή εννοιολόγησης που βασίζεται στην εξέλιξη των υπό εξέταση φαινομένων, ακόμα και αν τα εξετάζουμε δευτερογενώς, και δευτερευόντως στη θεωρία. Επομένως, το αποτέλεσμα της εννοιολόγησης αυτής εξαρτάται από τα φαινόμενα προς τα οποία στρέφεται η προσοχή μας.

Η εννοιολογική ανάλυση στην οποία βασίστηκε η παρούσα εργασία εστίασε, αφενός στη διερεύνηση του ρόλου των ΤΠΕ στην επικοινωνία και στη συμβολική παραγωγή, και αφετέρου στην εξέταση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας.

1.2.2 Διερεύνηση του ρόλου των ΤΠΕ

Όλοι συμφωνούμε ότι η ανάδυση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εμφάνιση συγκεκριμένων τεχνολογιών, που αφορούν τη διαχείριση και την επεξεργασία της πληροφορίας, καθώς και την επικοινωνία. Οι εν λόγω τεχνολογίες ονομάζονται Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Είναι βέβαιο ότι η εξέλιξη της τεχνολογίας δημιούργησε νέα τεχνήματα και νέες μεθόδους, καθώς και νέες έννοιες, τις οποίες οι κοινωνικές επιστήμες χρησιμοποιούν συχνά, ακόμη και όταν δυσκολεύονται να τις ενσωματώνουν πλήρως στο δικό τους θεωρητικό πλαίσιο. Επομένως, είναι αναγκαία η επαρκής διεύρυνση του εννοιολογικού μας πλαισίου, με έννοιες προερχόμενες από άλλους επιστημονικούς κλάδους, τις οποίες πρέπει προηγουμένως να επεξεργαστούμε κατάλληλα. Η πληροφορική επανάσταση, που προκλήθηκε κατόπιν της ανάπτυξης της ψηφιακής τεχνολογίας, επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση των εννοιών της γνώσης και της πληροφορίας, που αποτελούν έννοιες-κλειδιά για την ανάλυση των ΚτΠ. Πρέπει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι και η ανάλυση αυτών των εννοιών απαιτεί μία διεπιστημονική προσέγγιση.

Για να περιγράψουμε και να αναλύσουμε τον ρόλο των ΤΠΕ στην παραγωγή και τη

διακίνηση της πληροφορίας στις σύγχρονες κοινωνίες, είναι απαραίτητο να τις κατανοήσουμε τουλάχιστον μέχρι κάποιου βαθμού, για να μπορέσουμε να διακρίνουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και τις δυνατότητες που προσφέρουν όσον αφορά την οργάνωση των κοινωνικών πρακτικών. Συχνά, η κατανόηση των δυνατοτήτων των ΤΠΕ εξασφαλίζει στους τεχνικούς το δικαίωμα να μιλούν για τον καθοριστικό ρόλο τους για το μέλλον της κοινωνίας, χωρίς, ωστόσο, να διαθέτουν πάντοτε τα θεωρητικά εργαλεία γι' αυτό το εγχείρημα, γεγονός που οδηγεί σε μία σειρά προβληματικές περιγραφές των ΚτΠ.

Για την κατανόηση των δυνατοτήτων των ΤΠΕ είναι απαραίτητη μία σύντομη αναφορά στο **κεφάλαιο 3**.

1.2.3 Εννοιολογική ανάλυση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ

Ο όρος «ΚτΠ» αναφέρεται σε ορισμένα φαινόμενα που εμφανίζονται για πρώτη φορά, ή που για πρώτη φορά αποκτούν τόσο μεγάλη σημασία για την κοινωνία. Για να περιγραφούν και να ερμηνευτούν αυτά τα φαινόμενα, είναι απαραίτητη η ύπαρξη εννοιών και θεωριών τις οποίες οι κοινωνικές επιστήμες συχνά δεν διαθέτουν, ή, ακόμα και αν τις διαθέτουν, απατείται μετασχηματισμός τους.

Στην προσπάθειά τους, λοιπόν, να εξαλείψουν αυτές τις θεωρητικές δυσκολίες, πολλοί ερευνητές υποστήριξαν ότι η ίδια η εμφάνιση κάποιων απ' αυτά τα φαινόμενα σηματοδοτεί το πέρασμα σε μια νέα μορφή κοινωνίας, την οποία προσπάθησαν να περιγράψουν εμπειρικά, δηλαδή με βάση τα παρατηρούμενα φαινόμενα, και της έδωσαν κατά περίπτωση τα εξής ονόματα,, ανάλογα με τη θεωρητική τους οπτική: Κοινωνία της πληροφορίας, μετα-μοντέρνα κοινωνία, ή μετα-βιομηχανική κοινωνία. Αντίθετα, κάποιοι άλλοι ερευνητές (Castells (2000), Giddens(2001) κ.λπ. θεώρουσαν ότι οι ΚτΠ συνιστούν μία διακριτή μορφή της νεωτερικής κοινωνίας, η οποία εμφανίζει ιδιαιτερότητες και στοιχεία που ενδέχεται να οδηγήσουν σε μία νέα μορφή κοινωνίας, η οποία όμως, προς το παρόν τουλάχιστον, δεν έχει προκύψει.

Η συγκεκριμένη ανάλυση θα προσπαθήσει να ανανεώσει το εννοιολογικό και θεωρητικό της πλαίσιο, όχι τόσο εισάγοντας εντελώς νέες έννοιες, όσο επιχειρώντας να προβεί σε μία νέα σύνθεση του διαθέσιμου εννοιολογικού πλαισίου, αξιοποιώντας έννοιες και θεωρήσεις που απορρέουν από άλλα επιστημονικά πεδία. Αυτό θα λάβει χώρα κυρίως στο δεύτερο κεφάλαιο, που αναφέρεται στο εννοιολογικό πλαίσιο, αλλά θα συμπληρωθεί από την ανάλυση που θα ακολουθήσει, η οποία θα συνιστά, σε μεγάλο βαθμό, και εννοιολογική ανάλυση. Οφείλω εδώ να αναφέρω ότι και τα κεφάλαια που έπονται του δευτέρου ξεκινούν πάντα παραθέτοντας κάποιες εννοιολογικές διευκρινίσεις.

Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις βασικές έννοιες (όπως είναι η γνώση, η πληροφορία, η πρακτική, ο λόγος, η παραγωγή, η κυριαρχία κ.λπ.) είναι μείζονος σημασίας για την ανάλυση και τα συμπεράσματά μας. Συχνά, οι έννοιες δεν ορίζονται με ίδιο τρόπο ούτε στις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών. Επομένως, η εννοιολόγηση εξακολουθεί να είναι ένα ιδιαίτερο κρίσιμο ζήτημα για την κατανόηση των ΚτΠ.

Όπως είναι αναμενόμενο, το εννοιολογικό πλαίσιο της ανάλυσής μας θα εμπλουτιστεί

με νέες έννοιες (όχι απαραίτητα και με νέους όρους) που θα αναδυθούν από την εξέταση των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ σε σύγκριση με τα αντίστοιχα φαινόμενα που χαρακτηρίζαν τις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας. Έτσι, όταν σε αυτό το βιβλίο θα αναφερόμαστε σε νεωτερικές κοινωνίες, ουσιαστικά θα αναφερόμαστε στις νεωτερικές κοινωνίες πριν την εμφάνιση των ΚτΠ, δηλαδή στις πρώιμες νεωτερικές κοινωνίες της περιόδου μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Η σύγκριση των ΚτΠ με τις κοινωνίες αυτές είναι απαραίτητη, τόσο για να κατανοήσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ΚτΠ, όσο και για να απαντηθεί το ερώτημα αν αποτελούν έναν διακριτό τύπο κοινωνιών. Ωστόσο, επειδή κάθε κοινωνία είναι μοναδική, για να καταστεί εφικτή η σύγκριση των ΚΤΠ με τις κοινωνίες της νεωτερικότητας πρέπει αρχικά να προβούμε σε μία συστηματική περιγραφή των νεωτερικών κοινωνιών εν είδει μίας διακριτής κατηγορίας κοινωνιών, και στη συνέχεια να επιχειρήσουμε να διατυπώσουμε μία περιγραφή των ΚτΠ. Η σύγκριση που θα προσπαθήσουμε να κάνουμε θα λάβει χώρα ως προς τα τρία διακριτά επίπεδα επί των οποίων πραγματοποιείται συνήθως η ανάλυση των κοινωνιών: το πολιτικό, το οικονομικό και το συμβολικό επίπεδο. Στρεφόμαστε σε αυτή την επιλογή για τρεις λόγους: Πρώτον, η διάκριση ανάμεσα στα τρία επίπεδα είναι καθαρά αναλυτική, άρα η αυτονομία των επιπέδων είναι σχετική. Δεύτερον, οι ΤΠΕ φαίνεται ότι επιδρούν αποφασιστικά στη μεταβολή των πρακτικών και στα τρία επίπεδα και όχι μόνο στο οικονομικό. Τρίτον, η επίδραση των ΤΠΕ στην ανάπτυξη της γνώσης, έχει επιπτώσεις στην ανάπτυξη και των τριών επιπέδων.

Στο πολιτικό επίπεδο, το οποίο θα αναλυθεί στα κεφάλαια 4, 5 και 6, περιγράφονται οι σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ανθρώπους για τη συγκρότηση κοινωνιών. Στο οικονομικό επίπεδο, το οποίο θα αναλυθεί στα κεφάλαια 7 και 8, περιγράφεται η σχέση των ανθρώπων με τη φύση, τον υλικό κόσμο και τις διαδικασίες παραγωγής και κυκλοφορίας των αγαθών. Στο συμβολικό επίπεδο, που θα αναλυθεί στα κεφάλαια 9, 10 και 11, περιγράφεται η αναπαράσταση της πραγματικότητας στην ανθρώπινη νόηση αλλά και ο τρόπος μετάδοσης των στοιχείων αυτής της αναπαράστασης μέσω των επικοινωνίας. Η ανάλυσή μας θα ολοκληρωθεί στο κεφάλαιο 13, με τη διατύπωση των συμπερασμάτων μας και την προσπάθεια να δοθεί απάντηση στα βασικά ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε. Οι απαντήσεις στα εν λόγω ερωτήματα θα βασιστούν στη σύν-

1.3 Σύνοψη

1.3.1 Σημεία-κλειδιά

1. Οι νεωτερικές κοινωνίες διακρίνονται σε κοινωνίες της πρώιμης και της ύστερης νεωτερικότητας
2. Οι ΚτΠ θεωρούνται κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας
3. Οι ΚτΠ χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα φαινόμενα, τα οποία σχετίζονται με τον ρόλο των ΤΠΕ

4. Η ανάλυση των ΚτΠ προϋποθέτει τη διαμόρφωση του κατάλληλου εννοιολογικού πλαισίου
5. Το εννοιολογικό πλαίσιο της κοινωνικής ανάλυσης είναι επιβεβλημένο να προσαρμόζεται στα αποτελέσματα της εννοιολογικής ανάλυσης των φαινομένων που εξετάζονται.

1.3.2 Ερωτήσεις

1. Γιατί είναι σημαντική για την ανάλυση των ΚτΠ, η ανάπτυξη του κατάλληλου εννοιολογικού πλαισίου;
2. Γιατί η εννοιολόγησή μας πρέπει να βασιστεί στην εννοιολογική ανάλυση;
3. Ποιους τρόπους ταξινόμησης των κοινωνιών γνωρίζετε;
4. Τι χαρακτηρίζει τις νεωτερικές κοινωνίες;
5. Σε ποιες κατηγορίες διακρίνουμε τις νεωτερικές κοινωνίες;
6. Ποιες κοινωνίες ονομάζονται ΚτΠ;
7. Πότε εμφανίζονται οι ΚτΠ;
8. Ποια είναι τα κυριότερα φαινόμενα που χαρακτηρίζουν τις ΚτΠ;

1.3.3 Περαιτέρω μελέτη

1. Giddens, A. (2001). Οι συνέπειες της νεωτερικότητας. Εκδόσεις Κριτική.
2. Mann, M. (2008). Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας. Μία ιστορία της εξουσίας από τις αρχές έως το 1760 μ. Χ. Α' τόμος. Εκδόσεις Πόλις.
3. Baudrillard., J. (1996). Symbolic Exchange and Death. Sage.
4. Bell., D. (1976). The coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Harmondsworth: Penguin, Peregrine.
5. Castels., M. (1996). The Rise of the Network Society. Vol.1 of The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford: Blackwell.
6. Machlup., F. (1962). The production and distribution of knowledge in the United States. Princeton University Press.
7. Porat., M. U. (1977). The information economy: source and methods for measuring the primary information sector. Department of commerce, office of telecommunications.
8. Poster., M. (1990). The Mode of information: Poststructuralism ahd Social Context. Cambridge: Polity.
9. Bauman., Z. (2005). Work, consumerism and the new poor Maidenhead: Open Uniniversity Press.
10. Beck., U. (2006). Cosmopolitan Vision. Cambridge: Polity.

2

Το εννοιολογικό πλαίσιο

Οι έννοιες και οι θεωρίες είναι εργαλεία σκέψης. Επομένως, για να αναλύσουμε τις ΚτΠ είναι απαραίτητο να δημιουργήσουμε προηγουμένως το κατάλληλο εννοιολογικό πλαίσιο. Πολλές από τις έννοιες που είναι απαραίτητες για την ανάλυση ενδεχομένων να αναδειχτούν ή να τροποποιηθούν κατά την ανάλυσή μας, ωστόσο είναι ανάγκη να έχουν αφετηρία ορισμένες έννοιες-κλειδιά, οι οποίες ενίστε μπορεί να προέρχονται από άλλες επιστήμες ή τη φιλοσοφία. Ορισμένες απ' αυτές εμφανίζονται μέσα στις επιστήμες με διαφορετικές σημασίες. Κατά συνέπεια, για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε στην ανάλυσή μας θα αναφερθούμε αρχικά στις

υποκειμένου (subject) κοινωνίας (society) γλώσσας (language) νόησης (intellect) πολιτισμού (civilization) επικοινωνίας (communication) γνώσης (knowledge) πληροφορίας (information)¹. Τόσο η γλώσσα όσο και ο πολιτισμός συνδέθηκαν ευθύς εξαρχής με την ικανότητα του ανθρώπου να σκέπτεται (γεγονός που αποδόθηκε στα ιδιαίτερα πνευματικά του χαρακτηριστικά). Η έννοια της νόησης θεωρήθηκε ως μία βασική ιδιότητα του ανθρώπου, συνδεδεμένη με τα πνευματικά του χαρίσματα. Επίσης, η έννοια της νόησης και της γνώσης προσδιορίστηκαν αρχικά από τη φιλοσοφία. Το ενδιαφέρον χαρακτηριστικό αυτών των έννοιών είναι ότι εμφανίζονται και χρησιμοποιούνται σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία, συμβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο στην εννοιολογική σύγκλιση αυτών των πεδίων. Όμως, υπάρχει και μία σοβαρή δυσκολία: Οι συγκεκριμένες έννοιες, δεδομένου ότι αναφέρονται σε διαφορετικά εννοιολογικά πλαίσια που χαρακτηρίζουν τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία, αποκτούν ποικίλες σημασίες, που συνεχίζουν να αναφέρονται με τους ίδιους επιστημονικούς όρους. Τις διαφορές αυτές δεν τις αντιλαμβανόμαστε πάντα, με αποτέλεσμα η μεταφορά μιας έννοιας από το ένα πλαίσιο στο άλλο να προκαλεί προβλήματα και συγχύσεις. Επομένως, για να κατανοήσουμε με ορθό τρόπο τις ΚτΠ, δεν πρέπει απλώς να ορίσουμε αυτές τις έννοιες αλλά και

2.1 Η γλώσσα

Η γλώσσα είναι το βασικό μέσο επικοινωνίας και ταυτόχρονα το βασικό μέσο νόησης και

1. Οι περισσότερες από τις αναλύσεις των έννοιών στις οποίες αναφέρομαι εδώ προέρχονται από το Βιβλίο μου «Θεωρία Μεθοδολογία και Ερευνητικές Υποδομές στις Κοινωνικές Επιστήμες» εκδόσεις Κριτική.